

De vóór -axiale-tijd en de axiale tijd

Inleiding

In deze inleidende tekst willen we de geboorte van het begrip filosofie schetsen. We willen ook laten zien dat waar filosofie als woord ontstaat in de klassieke wereld die Plato en Aristoteles voorbracht, de bron voor het denken wat valt onder filosofie verder teruggaat in de tijd en niet beperkt is tot wat wij de bakermat van onze filosofie zijn gaan noemen. We grijpen daarvoor terug op de introductie van het begrip axiale tijd door Jaspers¹.

“Van ongeveer 900 tot 200 v.C. ontstonden in vier verschillende gebieden de grote wereldtradities waar de mensheid zich nog steeds op verlaat: confucianisme en taoïsme in China, hindoeïsme en boeddhisme in India, monotheïsme in Israël en filosofisch rationalisme in Griekenland. Dit was de periode van de Boeddha, Socrates, Confucius en Jeremia, de mystici van de upanishads, Mencius en Euripides. Gedurende deze periode van intense creativiteit bereidden geniale spirituele en filosofische denkers de weg naar een volkomen nieuw soort menselijke ervaring. Velen van hen werkten anoniem, maar anderen werden een lichtend voorbeeld en kunnen ons nog steeds raken omdat ze ons laten zien wat een mens hoort te zijn. De Spiltijd was een van de vruchtbaarste perioden van intellectuele, psychologische, filosofische en religieuze verandering in de geschreven geschiedenis en zou ongeëvenaard blijven tot de Grote Westerse Transformatie, die onze eigen wetenschappelijke en technologische moderne tijd inluidde.”²

In deze spiltijd, of ook wel axiale tijd, komt het dus tot een grote verandering die enerzijds de gedeelde basis is van allerlei stromingen, maar die anderzijds ook het punt is van waaruit de diverse denkrichtingen uitwaaiëren. Die beweging van divergentie en convergentie speelt in de geschiedenis van de filosofie een belangrijke rol.

Aan de spiltijd gaat een ontwikkeling vooraf die het groeiende bewustzijn, dat de basis is voor deze tijd, kan verklaren. We zijn ons er van bewust dat deze voor-axiale tijd, juist omdat we vandaag de dag nog zoveel niet weten, onderwerp is van heftige controverses in het vakgebied van paleontologen en archeologen. Het betreft hier een ideeën geschiedenis met betrekking tot het ontstaan van menselijke verbeeldingskracht en het ontstaan van het verschil tussen de wereld zoals het is en de wereld zoals die zou moeten zijn, vaak in de vorm van een bovenwereld. Het ontstaan van het bewustzijn als een vorm van zelfdomesticatie is onder andere ook te vinden bij de socioloog Goudsblom³, het tweewereldenconcept en de scheiding tussen goed en kwaad die daarbij hoort vinden we onder andere bij Nietzsche^{4,5}

¹ Jaspers 1956

² Armstrong 2005, blz. 8

³ Goudsblom 1992

⁴ Nietzsche 1985

⁵ Nietzsche 2005

1. Hoe het menselijke denken begint

De cruciale verandering van de menselijke groep vond plaats toen mensen in staat bleken om toevallige gebruiksvoorwerpen te verduurzamen. Daarmee werden de zaken die de natuur aanleverde tot culturele, door mensen gemaakte voorwerpen. Dat noemen we het verwerven van artefacten. Zaken die niet natuurlijk zijn vragen van mensen dat ze zichzelf ook gaan gedragen op een niet natuurlijke manier. Het gebruik van een artefact gebeurt niet geïsoleerd; het gebruik vergt een concentratie op het artefact, eist verduurzaming, overdracht van het vervaardigen, het onderhoud en het gebruik.

Zulke artefacten zullen in de loop van de geschiedenis zijn ontstaan en vergaan. Toen de mens in een situatie terecht kwam waarbij het gebruik van een artefact voorwaardelijk werd voor het overleven van de hele groep, de hele gemeenschap, bleek de mens in staat om zijn gedrag te laten bepalen door zo'n artefact. (Of wie dat niet konden verloor een kans op overleven die andere groepen wel hadden)

a. Het vuur

Het meest heldere voorbeeld is het vuur. Toen een menselijke gemeenschap zich geconfronteerd zag met klimatologisch ongunstige omstandigheden, en het gebruik van een vondst van vuur het verschil tussen leven en dood van de hele gemeenschap kon betekenen, is het blijkbaar mogelijk geweest om de dwang die van een dominant mannetje of van andere gedragsbepalende externe omstandigheden uitging, te internaliseren. Goudsblom heeft laten zien dat het vinden van vuur eerst een toevallige gebeurtenis was in het menselijke bestaan en dat deze toevallige gebeurtenis gaandeweg onder de menselijke beheersing kwam te vallen. Vanaf dat moment werden de mensen ook gehouden aan bepaalde gedragingen om dat vuur aan te houden, hout zoeken, niet nat laten worden. Of zoals Goudsblom het beschrijft *“domesticatie van het vuur was ook een vorm van zelfdomesticatie.”*⁶

Op het moment dat de mens de natuur onder zijn (of haar) beheersing kan laten vallen ontstaat er in zekere zin een andere mens. Deze mens leeft in wat je zou kunnen noemen een onnatuurlijk gebruik van het natuurlijke. De ervaring van de positieve effecten van gedomesticeerd vuur bepaalde het gedrag van de groep op zodanige manier dat het voortbestaan van het vuur niet meer van toeval afhankelijk was, maar werd tot een bewust hanteren van dat vuur. Dat betekende dat alle impulsen die in degenen die verantwoordelijk waren voor het vuur opkwamen moesten worden onderdrukt, zodat de taak van hout sprokkelen, het vuur voeden en onder controle houden, steeds vooringang en niet opgeslokt werd in de baai van impulsen en aandriften die in deze voor het vuur verantwoordelijke individuen optraden. Dat was de verinnerlijking van een 'baas', het werd een duurzaam element in het innerlijk.

Waar de impulsen een voortdurende veranderende wereld weerspiegelden ontstond in dit individu een constante, een voortdurende gerichtheid op één enkele taak. Hier zien we een startpunt voor dat wat in een verdere ontwikkeling het 'ik' zullen gaan noemen. Dit 'ik' heeft dus principieel een worteling in de notie van overheersen van de eigen impulsen ten behoeve

⁶ Goudsblom 1992, blz. 36

van een doel. Er gebeuren hier twee zaken die van groot belang zijn voor het bewustzijn dat wij moderne mensen hebben.

- Ten eerste ontstaat er een verschil tussen de impulsen uit het lichaam en een geïnternaliseerde stem die eerst een stem van buitenaf was. We kunnen nu twee verschillende impulsen hebben. In die tweeheid ontstaat een beslissende instantie het 'ik'. Deze 'ik'-ervaring is een eerste duurzame onderscheiding van de andere leden van de groep. Voor het eerst is er niet de zelfervaring die door de positie in de groep wordt bepaald, maar is er een zelfervaring die de positie in de groep bepaalt. Het accent van de identiteit verplaatst zich vanaf nu stap voor stap van de dynamiek van de groep naar de duurzame vermogens van het individu.
- Ten tweede ontstaat er een nadruk op een geheugen dat de hier en nu situatie overstijgt. Want de verduurzaming van de werkelijkheid buiten de mens dwingt een innerlijke verduurzaming af. De wereld van artefacten maakt een bewustzijn met geheugen over het gebruik van die artefacten noodzakelijk, zodat een wereld van bewustzijn met geheugen ontstaat. Hierbij is het geheugen op zichzelf een biologisch gegeven: dieren onthouden zaken die voor het overleven van cruciaal belang zijn. Bij de mens is dit vermogen in toenemende mate geoptimaliseerd.

Behalve deze voor ons bewustzijn kenmerkende veranderingen ontstaat met het artefact, met het onnatuurlijk gebruik van het natuurlijke, ook arbeidsspecialisatie.

Laten we proberen aan te geven hoe een dergelijk proces van toenemend zelf bewustzijn en geheugen er uit kan hebben gezien.

De natuurlijke situatie kent het individueel bewustzijn dat als kenmerkende functie heeft om het nieuwe, onverwachte en mogelijk gevaarlijke te signaleren. Een signaal van mogelijk gevaar maakt dat de impulsen die op dat ogenblik spelen, worden onderdrukt. Het bewustzijn geeft een zwaarwegend signaal, dat door het onbewuste wordt verwerkt, beoordeeld en in samenhang met de bewuste waarneming en alle andere in het brein vervatte vermogens, tot een gedragsimpuls leidt. Hierbij is het onbewuste het centrum waar alle gegevens worden verwerkt en is het bewustzijn één van de factoren in die verwerking.

De onderscheiden betekenis van het individueel bewustzijn moeten we zoeken in de mogelijkheid om het onverwachte en het nieuwe te registreren. Het bewustzijn verzorgt de afwijkende input; het brein is in staat om de op herhaling gebaseerde processen te combineren met de nieuwe input van het bewustzijn.

Wanneer nu een artefactisch proces, of beter nog, het risico van het verlies ervan, in dit bewustzijn dezelfde functie vervult als een waargenomen dreiging of een dwingend dominant groepslid, dan is de input die het bewustzijn levert in staat om het brein tot gedrag aan te zetten dat uitgaat van continuïteit.

In dit proces moet de innerlijke ervaring van duurzaamheid zijn ontstaan, een ervaring van een 'zelf' dat zich over tijd heen herkent in een gelijkblijvendheid.

Degenen die zo'n 'zelf' ontwikkelen nemen een positie in als de verzorgers van het vuur. Hiermee ontstaat een breuk in de normale hiërarchische verhouding. Immers, de verzorging van het vuur is van levensbelang voor het zich handhaven van de groep, maar zeer zeker niet noodzakelijk verbonden aan de kwaliteiten die zonder het vuur de hiërarchie zouden bepalen. Waar kracht en inzet van fysieke mogelijkheden de hiërarchie bepalen van de natuurlijke groep, worden nu eigenschappen als uitstel van behoeften of geheugen bepalende factoren voor dominantie in een groep. Hier gaat de hiërarchie van de menselijke samenleving over van kracht als bepalende factor naar macht. Macht over de natuur en macht over de ander gaan gaandeweg in de ontwikkeling van cultuur een positie met vorm en inhoud verwerven.

Het gigantische belang van deze verzorging van het vuur zien we tot in de Romeinse cultuur. De rol en de positie van de Vestaalse maagden is kenmerkend voor het belang van vuur voor samenlevingen, zelfs wanneer deze al zozeer ontwikkeld zijn als de Romeinse.

b. Landbouw en veeteelt

Een volgend belangrijk gebeuren in de culturele ontwikkeling van de mens is de uitvinding van landbouw en veeteelt. Hier ontstaan drie lijnen van ontwikkeling.

Ten eerste is er de lijn van het bewerken van de natuur en van het maken van artefacten om die bewerking mogelijk te maken. Ten tweede zijn er de kennis en kunde die noodzakelijk zijn om de omgang met de nieuwe artefacten op te nemen in het menselijk gedragspatroon en ze te onthouden. Als derde er een sociale impact van deze ontwikkeling.

Met het ontstaan van landbouw wordt vestiging op één plaats noodzakelijk en krijgt de hiërarchie een stabiel karakter. Immers, degene die de kennis heeft is verantwoordelijk voor een bedrijf, waar steeds grotere aantallen mensen afhankelijk van worden, waardoor een gevecht om de macht steeds minder acceptatie vindt in de groep, uit angst voor misoogsten. Deze lijnen zijn verknoopt en kennen geen afzonderlijk bestaan, maar maken tegelijkertijd deel van het proces uit.

We stelden al, dat waar de mens als voedselzoeker een nomadisch bestaan kent, hij zo gauw hij de landbouw uitvindt, gebonden wordt aan één plaats. Hiermee ontstaat het idee van 'bezit'. Daarnaast is het niet zo dat ieder lid van de gemeenschap de kennis en kunde voor het bedrijven van landbouw of het houden van vee machtig is. Diegene die in staat is om op de juiste momenten te besluiten tot de op dat ogenblik beste handelswijzen en tegelijkertijd voldoende fysiek en mentaal overwicht heeft om te domineren binnen de gemeenschap, zal leider van zo'n gemeenschap worden. Alle anderen komen in de positie dat zij de bevelen van de ene leider moeten opvolgen. De toename van voedsel, die door de nieuwe methoden wordt gegenereerd, maakt dat de populatie sterk kan groeien. Dat betekent op zijn beurt weer dat het aantal mensen dat in de gemeenschap leeft, het overlevingsminimum verre overtreft. Mét dat dit gebeurt, is het leven van het individu niet meer van doorslaggevend belang voor de gemeenschap, omdat er een overschot aan individuen is.

De gemeenschap van jager-verzamelaars kende een omvang waarbij de groepsgrootte en de hoeveelheid gevonden voedsel in een direct evenwicht met elkaar waren en het verlies van een volwaardig individu ook het verlies van een voedselzoeker betekende en dus minder eten voor alle individuen van de gemeenschap. Bij een gemeenschap die landbouw en/of veeteelt kent is de populatie van een zodanige omvang, dat die gemeenschap het verlies van zelfs meerdere individuen kan opvangen zonder dat het overleven van de hele gemeenschap op het spel komt te staan. In die context zien we de strijd omwille van de strijd ontstaan, uitmondend in de strijd tussen gemeenschappen; de oorlog. De overvloedigheid van leven liet het strijden de gestalte van 'spel' aannemen; aan het leven werd minder waarde toegekend dan aan de moed. De leiders van deze gemeenschappen hadden een andere rol dan de leiders van gemeenschappen van jager-verzamelaars. Deze mannen, leiders op grond van kennis en kunde, tegelijk met het overwicht van het alfamannetje, deden een bloedlijn ontstaan, doordat ze de voor de leiding noodzakelijke kennis en kunde, en daarmee de kern van de nieuwe macht, rechtstreeks overdroegen op hun mannelijke nakomelingen.

Behalve de handhaving van hun macht door fysiek en mentaal overwicht, moesten deze leiders beslissingen nemen over de te volgen gedragslijn bij de landbouw en de veeteelt. Wanneer moeten we zaaien, maaien, wieden, melken, castreren, slachten enzovoorts. Dit nu zijn beslissingen die niet binnen de strikte herhaalbaarheid vallen en daarmee buiten de paden van de vooroudertraditie. De beslissingen hadden een relatie met kennis van de onnatuurlijke

omgang met de natuur en brachten een nieuw element van ongewisheid in het bestaan van leiders. Welke beslissingen moesten op welk tijdstip genomen worden.

c. Van overleven naar welvaart

Niet zozeer het overleven, maar de voorspoed van een gemeenschap werd bepaald door de capaciteiten van een leider. Nog steeds was het de orale traditie die handel en wandel van de leden van de gemeenschap bepaalde, maar de leider was in hoge mate aangewezen op kennis en kunde voor zijn oordeel. Niet de impuls tot handelen was van belang, maar de overweging die in het bewustzijn moest worden gemaakt in een terughouding van de impuls. Het beslisvermogen van de leider maakte zich als het ware los van de natuur en moest een oordeelsvermogen over allerlei informatie uit de natuur en het eigen innerlijk ontwikkelen. Hier ontstaat een nieuwe ik-ervaring, een duurzaamheid ten opzichte van de vluchtige ervaring van de emoties, maar ook een innerlijke instantie die in staat is om keuzes te maken uit een veelheid van aangeboden informatie in relatie tot kennis en ervaring, opgedaan en overgedragen door vorige generaties.

De betekenis van degenen die binnen de gemeenschap leefden lag niet langer in het strikte overleven van de groep. Er ontstaat daarmee een verschil in 'waarde' van individuen. Behalve de leider van de gemeenschap, de 'vrije man', degene die zich heeft vrijgesteld van arbeid en daarmee van de noodzakelijkheid, ontstaat een hiërarchie van waarde in en voor de gemeenschap.

De één heeft meer waarde dan de ander door bijvoorbeeld het vermogen om gereedschap te vervaardigen of een andere specialisatie van werk. De scheiding arbeid en werk ontstaat en degenen die een mate van onmisbaarheid hebben door eigen specifieke kunde of kennis, kwamen hoger op de ladder van de hiërarchie te staan dan degenen die alleen arbeid op bevel konden verrichten. Deze laatsten kwamen in de positie van onvrijheid, het werden de slaven; zij waren degenen die de vrije man in staat stelden om zijn vrijheid te beleven omdat hij geen werk of arbeid hoefde te verrichten. De leider van een jager-verzamelaars gemeenschap kende zo'n vrijstelling niet.

d. Verbeelding aan de macht

De complexiteit en de hoeveelheid beslissingen die de leiders moesten nemen waren zodanig dat het voor een enkel individu te veel werd. De informatie uit de natuur en de wereld om de gemeenschappen heen werd steeds omvangrijker, waardoor ruimte ontstaat voor een nieuwe klasse mensen. Deze klasse, de priesters, onderhouden de relatie tussen het hier en nu en de wereld buiten het gekende. De macht die is ontstaan door processen in het bewustzijn wordt door deze klasse onderkend en uitgebouwd. De ascese is een verzamelnaam voor technieken die gericht zijn op impulsonderdrukking in de meest brede zin van het woord. Deze impulsonderdrukking doet een nieuwe wereld van onnatuurlijkheid ontstaan. Wanneer impulsen worden onderdrukt, zonder dat hier een oorzakelijk object voor is, ontstaat de noodzaak om de betreffende impuls een betekenis te geven. Er moet een object in het innerlijk gevonden worden waar de impuls zich in kan neutraliseren. Dit levert innerlijke beelden op, die verbeeldingen zijn van de menselijke mogelijkheden. Deze wereld van verbeeldingen hield zich bezig met het niet-gekende en gaf dit weer in structuren. Deze structuren waren vrijwel altijd levende, veranderende en de werkelijkheid verklarende structuren waarin het verbeeldende denken de bron van het leven en het 'worden' probeerde te vangen. Los van de vraag of er een god of goden bestaan, kunnen we zien dat de priesters de werkelijkheid probeerden te duiden, te verklaren. De activiteit die de priester ontplooit, noemen we de magie. De magie is het menselijk vermogen om de werkelijkheid te beïnvloeden, naar zijn

hand te zetten. Het is een manier om het lot te beheersen en ook een manier om mensen tot gewenst gedrag aan te zetten en de magie is in die zin een voorloper van de rationaliteit. Ook de ascetische levenshouding van deze priesterklasse doet in toenemende mate een 'ik' ontstaan. Dit 'ik' vormt zich in een voortdurend verbinden van de natuur met een onnatuurlijke wereld, die als verklaringsmodel van de natuurlijke processen dienst doet. Op deze wijze vormt zich een innerlijke instantie die de natuur van het individu kan transformeren naar verklarende denkmodellen. Met andere woorden; de priesters laten de wereld van de verbeelding ontstaan. Vooralsnog hebben de denkmodellen van de priesterklasse nog de voorwaarde van de oriëntatie op de wereld van de voorouders én het hier en nu als kenmerk. Hierdoor is het begrip van tijd beperkt tot het verleden. De toekomst is nog geen denkbare optie.

De wereld krijgt op deze wijze een gelaagdheid, die bestaat uit een onvolmaakte realiteit met daaroverheen een verklaringsmodel, dat de onvolmaaktheid opheft. De sleutel tot dit verklaringsmodel is in handen van de priesterklasse en is een wereld van machten, krachten en goden.

2. De spiltijd

a. Grote veranderingen

In de periode van ongeveer 900 tot 200 jaar voor Christus spreken we over de spiltijd. In een aantal werken, onder meer die van Karin Armstrong⁷, wordt de essentie van deze spiltijd gezien als de opkomst van compassie. Namen als Boeddha, Confucius, Lao Tse en Socrates worden met deze tijd verbonden. Wij zijn van mening dat ook voor deze spiltijd een verklaring moet worden gevonden in de materiële omstandigheden van het menselijk bestaan. In de eeuwen voorafgaand aan de spiltijd zijn de landbouw en de veeteelt tot bloei gekomen en hebben een aantal ingrijpende effecten gehad. Het eerste effect is de toename van de populatie geweest. Deze groei van de bevolking had een aantal consequenties.

In de eerste plaats ontstonden er vestigingen, omdat met name de landbouw zich niet liet verenigen met het nomadisch bestaan van voedselzoekers.

In de tweede plaats was er een toename van het aantal vestigingen omdat, wanneer een vestiging te groot werd om een overzichtelijk beheer te garanderen, de gemeenschap zich opsplijste in twee gemeenschappen met verschillende vestigingen.

In de derde plaats werden sommige gemeenschappen zo groot dat het aantal individuen dat een mens van nature kan onderscheiden, wat neerkomt op ongeveer 150 personen, soms werd overschreden.

In de vierde plaats betekende de groei van de populatie dat het leven van individuen en het leven van de gemeenschap als geheel niet langer aan elkaar gekoppeld waren; de dood van een individu was nog wel een emotioneel verlies, maar had geen directe gevolgen meer voor de gemeenschap.

b. Van strijd naar aandacht voor het lijden

Deze wereld die door de landbouw en de veeteelt was ontstaan had een aantal typische kenmerken, die we nog terugzien in de wereld van de Vikingen. Deze mensen leefden in

⁷ K.Armstrong, 2005

kleine gemeenschappen waarin landbouw en veeteelt, samen met visvangst voor het overleven garant stonden. Wanneer nu de winter voorbij was, het zaaigoed in de grond zat en iedereen wachtte op de oogsttijd, dan gingen de strijders, de gezonde mannen erop uit. Er werd gezocht naar buit en strijd, naar een manier om een onderscheiden positie in de gemeenschap te verwerven door betoonde moed en veroverde buit. Dit patroon was niet voorbehouden aan de Vikingen, integendeel, het gehele Eur-Azische vasteland kende deze structuur van, in onze ogen zinloze, strijd. Oorlog, wat in oorsprong ‘spel’ betekende, ontstaat in deze periode. De hiervoor genoemde gevolgen van landbouw en veeteelt zijn debet aan dit fenomeen. Ook ontstaat een nieuw gegeven door de bevolkingsgroei. Waar in de kleine jager-verzamelaar-stammen die ook nog gering in aantal waren, ieder lid van de stam alle anderen kende, ontstond in de groeiende gemeenschappen van de landbouw en veeteelt, anonimiteit. Om de tegenstelling tussen de angst voor de onbekende en de eigenheid van de eigen bevolking te overbruggen, is de natuurlijke empathie zich gaan uitstrekken over de herkenbare anderen. Een vreemdeling, vermits herkenbaar als soortgelijke, kon rekenen op empathie in de vorm van compassie.

De Waal laat in zijn boek ‘De aap en de filosoof’ zien hoe ook onder primaten empathie voor onbekenden, voor niet-stamgenoten kan optreden.

“Op een dag ving Kuni een spreeuw. Kuni pakte de spreeuw met één hand en klom naar het hoogste punt van de hoogste boom, waar ze haar benen om de stam klemde zodat ze beide handen vrij had om de vogel vast te houden. Daarna vouwde ze voorzichtig zijn vleugels uit en spreidde ze wijd uiteen, een vleugel in elke hand, waarna ze de vogel zo hard ze kon in de richting van het hek van het verblijf gooide. Helaas viel de vogel te dichtbij neer en landde op de oever van het omringende water, waar Kuni hem lange tijd beschermde tegen een nieuwsgierige jonge aap”⁸

In die zin is empathie deel van ons biologisch potentieel en werd het door de noodzaak van de maatschappelijke samenhang tot grotere ontwikkeling gebracht.

c. Verbeeldingskracht en verklarende modellen

In deze spiltijd zien we dat er een kentering in het menselijk gedrag optreedt. Van China tot de Middellandse zee ontstaat denken dat zich losmaakt van de beperking die het vooroudergeloof het denken tot op dat moment oplegde. We noemen vaak alleen de grootste namen die uit deze tijd zijn overgebleven, maar er moeten heel veel mensen op heel veel plaatsen tot nieuwe inzichten over de werkelijkheid zijn gekomen. Het nieuwe denken dat het krachtigst is gebleken en dat we daardoor vandaag de dag nog kennen, heeft een aantal algemene kenmerken. Het maakt zich zodanig los van het beperkte overleefbewustzijn, dat er oog komt voor het lijden in het algemeen. Zoals we hiervoor al hebben beschreven ontstaan er nieuwe denkwijze die het bestaan van het lijden verklaren en een oplossing bieden. Om deel te hebben aan die toekomst zonder lijden, was een inspanning in het hier en nu noodzakelijk. Dat de mens hier, door de beperking van het vooroudergeloof los te laten, ruimte gaf aan andere mogelijkheden van de menselijke natuur, die wij tegenwoordig het onbewuste noemen, werd vanzelfsprekend niet zo ervaren. Men ervoer een ideaal, een manier van leven die werd geïnspireerd door mensen die in een andere werkelijkheid konden schouwen en die daardoor zicht hadden op een toekomst, waarin de mensen ‘goed’ waren en het kwaad, het lijden en alles wat het lijden veroorzaakte, tot een onaangenaam verleden behoorde. Om dat te bereiken moest de individuele mens zich in dit bestaan richten op een leven naar idealen. Er ontstaat gaandeweg een samenhangend idee van de relatie tussen innerlijk, leven en bovenwereld. Dit

⁸ De Waal, 2008, blz 51

wordt een religie of levensbeschouwing die een persoonlijke inzet van het individu vraagt en waarbij een individuele of gemeenschappelijke beloning aan de einder ligt. Deze verbeeldingen, zijn los van de vraag of God bestaat, altijd verbeeldingen van menselijk denken en dus van de wereld waarin mensen leven en belooft, op zeer uiteenlopende wijzen een ultieme oplossing voor hun lijden, pijn, ongeluk en ellende.

3. Hoe de geschiedenis verder gaat vanuit Westers perspectief

Hoe komt het dat we vanuit deze gezamenlijke bronnen toch het idee hebben dat de filosofie begint in Griekenland. Als het alleen zou zijn omdat we vanuit onze beperkte perspectief op de wereld in het verleden niet wisten dat er andere denkwijze waren, dan zou het wellicht genoeg zijn dat er nu meerder vormen van mondiale communicatie openstaan om dit idee te vervangen door een mondiale filosofiegeschiedenis. Er zijn echter een paar elementen die dat bemoeilijken. We willen er hier kort op ingaan en zullen in een andere tekst hier uitgebreider aandacht aan besteden.

Het woord filosofie stamt uit Griekenland. We weten dat het voorkomt in een tekst van rond 800 BCE in een tekst uit Athene.⁹ Letterlijk betekent het liefde voor of begeerte naar kennis en wijsheid. In eerste instantie leren wij dus over de filosofie als een Griekse vinding. Dat deze liefde voor kennis en wijsheid in andere landen ook beoefend werd staat buiten kijf. We bouwen echter in het ontwikkelen van de filosofie een canon op. Dat wil zeggen termen, denkwijzen en toegestane methoden bouwen voort op diegenen die ons zijn voorgegaan. Het is dus niet zo gemakkelijk om de ene canon met de andere te vermengen. Zelfs al gebruiken denkers dezelfde termen dan doen ze dat vanuit een andere rij van voorgangers waarop ze reageren. Woorden van westerse filosofen zijn dus altijd ingebed in die westerse canon. Daarnaast speelt een ander element een rol en dat is de belangrijke positie van de rationaliteit in de westerse denkwijze. In de moderne tijd is er een wetenschappelijke methode ontwikkeld van kennis die bestaat uit empirische, zintuigelijk toetsbare herhaalbare waarnemingen waartussen logische verbanden worden gelegd. En alhoewel de waarheid die daaruit wordt gedestilleerd ook binnen de westerse wetenschap ter discussie en de positie van filosofie als wetenschap niet duidelijk is, wijkt ons westers filosofisch denken toch sterk af van de meer poëtische en vaak metafysische denkwijzen uit de niet-westerse filosofie.

We kunnen lezend in de klassieke teksten zien dat Socrates priesteressen consulteert, maar de westerse traditie heeft dit toegeschreven aan nog niet rationele elementen van het vroege filosofische denken, of het genegeerd. Omdat we geschoold zijn in een westers denken, waarin we toenemende rationaliteit als vooruitgang ervaren, is het buitengewoon lastig om niet westerse filosofie die veelal positief staat tegenover de vermenging van metafysica en rationaliteit op haar merites te beoordelen en te waarderen.

Dat we daarnaast pas sinds kort, als westerse wereld onze dominante gidscultuur in twijfel trekken heeft daar natuurlijk ook niet aan bijgedragen. Dat er vanuit allerlei niet academische kanten belangstelling is voor het boeddhisme, hindoeïsme en andere niet westerse denkwijzen maakt dat er veel kennis ontstaat, maar hoe kunnen we die betrekken bij onze geschiedenis van de filosofie?

Voor een werkelijke integrale geschiedenis van de filosofie is het veel te vroeg, als die er al ooit kan komen. (Het maken van dergelijke overzichten lijkt vooral een westerse bezigheid.) Wat we wel kunnen doen is zoeken naar verbanden. Dat gebeurt gelukkig ook. China en Japan hebben momenteel een belangrijk aandeel in de bestudering van Hegel, de westerse

⁹ Hadot, 2003, blz30

overzichtswerken laten de islamitische filosofie niet meer eindigen in 1200. John Gray noemt zichzelf taoïst en Foucault verbindt postmoderne levensfilosofie met een Franse basis met het zenboeddhisme. De spiltijd, zoals Jaspers en Armstrong die beschrijven, is een benadering die duidelijk maakt dat, hoe verschillend de geschiedenissen ook zijn, alle filosofie begint met een zoektocht naar een goed menselijk leven.